

О. Альошина* (м. Острог)

УДК 281.9 (477)

ВНЕСОК А.РІЧИНСЬКОГО В ПРОЦЕС ЗАПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРАКТИКУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

У статті О.Альошиної проаналізовано головні етапи введення української мови в православно-церковне життя, висвітлено діяльність Арсена Річинського, спрямовану на введення української відправи в церковне богослужіння. Він виступав одним із активних учасників національно-церковного руху за українізацію Православної церкви на Волині в міжвоєнний період.

Ключові слова: Арсен Річинський, Польська Православна Церква, мова церковно-релігійного життя, українська мова, церковнослов'янська мова, російська вимова, богослужбова мова, Луцький з'їзд.

Актуальність теми. Із піднесенням національної свідомості волинян у 20-30-х роках ХХ століття розгорнувся потужний рух, спрямований на демократизацію та українізацію церковно-релігійного життя, встановлення у церкві засад соборноправності. Арсен Річинський був одним з найвидатніших організаторів та учасників українського церковного руху в Православній церкві в Польщі. Радянська історіографія всіляко замовчувала тогочасні процеси на Волині, а відтак вони залишаються недостатньо дослідженими.

В умовах польської займаницини українська мова була однією з головних ознак національної приналежності й важливим захистом від асиміляторських впливів. Це добре розуміли прихильники та супротивники українізації Православної церкви в Польщі, тому ця проблема набрала ваги одного з головних і визначальних чинників у всьому національно-церковному русі.

Відтак дослідження тогочасної практики українізації православно-релігійного життя має актуальне значення з огляду на сучасні мовні процеси в українському православному світі, бо ж українська мова практично витіснена із вжитку в переважній більшості

* Альошина О.А.. – викладач кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія».

православних спільнот. **Метою нашого дослідження було виявлення тієї аргументації, до якої звертався А.Річинський при обстоюванні необхідності впровадження української мови у практику Православ'я Польщі, а завданнями – визначення тих форм, які при цьому використовувалися.**

Оскільки творча спадщина А.Річинського лише нещодавно включилася в об'єкт наукового дослідження, то тут будь-які праці вже є новизною. До означеної нами проблеми лише в загальному ракурсі вивчення написаного А.Річинським зверталися А.Колодний, О.Саган, А.Гудима, Н.Стоколос. Мовне питання православного життя не було для них спеціальним об'єктом вивчення. Можемо із повною впевненістю наголосити, що питання нашої теми до цього часу залишаються недослідженими.

Основний зміст статті. Для православних українців Волині у міжвоєнний період проблема мови богослужінь і викладання релігії в школах вийшла за межі внутрішньо церковного значення, ставши основною формою національного самозбереження.

Арсен Річинський у своїй книзі «Проблеми української релігійної свідомості» особливу увагу приділив проблемі мови церковно-релігійного життя. Безсумнівним він вважав той факт, що тільки молитва рідною мовою відповідає релігійній психіці й давнім традиціям українського народу. «Хто має на думці правдиву християнізацію мас, - зауважував він, - той не повинен із чужої обрядової мови творити кумир, який тільки задержує пересякання євангельської науки у народний побут» [Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002. – С. 130].

З цього приводу професор І. Огієнко писав: «У всіх слов'янських Церквах на порядок денний гостро стала справа богослужбової мови. Церкви, що вживають т. зв. церковнослов'янської мови, опинилися сьогодні перед дуже трудним завданням „освіження” своєї літургічної мови, але це завдання вони вирішують кожна по-своєму. Процес певної зміни чи наближення богослужбової мови до мови живої на сьогодні став зовсім виразним і реальним по всіх без винятку слов'янських Церквах» [Огієнко І. Богослужбова мова в слов'янських церквах: Зб. рецензій на нові видання. – Воршава: Синодольна друкарня, 1931. – С.4].

Тому є цілком зрозумілим прагнення українського народу на використання рідної мови. Постійна потреба українзації церковного життя була обґрунтована на Волинському єпархіальному зібранні представників духовенства і мирян, яке відбулося 3-10 жовтня 1921 р. у Почаївській лаврі. У його резолюції «Про українзацію Служби Божої» зазначалося: «Жива віра вимагає і живої мови в молитвах і Службі Божій, через те треба перейти від церковно-слов'янської мови до народної, живої мови української» [Православна Волинь. – 1922. – № 1-4. – С.33]. Вона

доповнювалася відповідною резолюцією щодо її практичної реалізації. У цій же резолюції вказувалося, що перехід до української мови в церкві має відбуватися поступово, в міру того, як будуть перекладатися й ухвалюватися авторитетною церковною владою потрібні богослужбові книги [Стоколос Н. Арсен Річинський і боротьба за українізацію православної церкви на Волині // Людина і світ. - 1998. - №2. - С.14].

Ці рішення набирали необхідної чинності після того, як 16 червня 1922 р. Священний Синод допустив використання в богослужбовій мові народної української вимови й читання Святого Письма під час Служби Божої українською мовою. На подання Міністерства освіти і віросповідань 14 грудня 1922 р. Священний Синод доповнив цю ухвалу дозволом на вживання польської та білоруської вимови у церковнослов'янських богослужбових текстах.

Можна стверджувати, що у ці перші роки, коли православна ієрархія була вимушена погодитися на автокефалію і ще не наважувалася відкрито висловлювати свої промосковські орієнтації, були здійснені вагомі кроки щодо впровадження української мови в різні сфери церковного життя. У 1921 р. першим почав викладати українською мовою Святе Письмо в Кременецькій Духовній семінарії протоієрей Олександр Громадський [Савчук Б. За українську православну церкву (національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки ХХ ст.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – С.59]. З 1922 р. українська мова вводиться при вивченні Закону Божого у світських навчальних закладах краю та впроваджується як мова навчання в духовних і початкових братських школах єпархії.

З вересня 1924 р. вища церковна влада уточнила свої попередні рішення з мовного питання. Синодальною ухвалою вживання української, білоруської, польської та чеської вимов у богослужбовій діяльності дозволялося лише при «використанні текстів, одобрених церковною владою, і в тих парафіях, де того захочуть парафіяни і де виявиться на це можливість з місцевих умов» [Духовна бесіда . – 1924. – №1. – С.115]. Це стало кроком назад, бо нечіткість визначень відкривала широкі можливості для різних зловживань та обмежень супротивників розмосковлення Православної церкви. Були використані різні заходи, щоб постанови Священного Синоду залишилися не втіленими та щоб припинити розпочаті процеси українізації [Духовний сіяч. – 1927. – Ч.29-30. – С.20].

Проте насправді вже були підготовлені переклади книг українською мовою, здійснені професором Іваном Огієнком для богослужбових цілей. Зокрема, А. Річинський зазначав: «Де ще на світі є приклади, щоби церковно-богослужбові книжки друкувалися не церковною владою ... і досі митрополія не видала жодної української богослужбової книжки. Одначе всі наші церковні книги видано приватними особами: часослов – накладом проф. Огієнка, євангеліє – видавництвом «Поділля», парастас і нотні збірки церк. співу – видавництвом «На Варті» [Річинський А. Сучасний

стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі. – Варшава, 1927. – С. 17].

З цього приводу в пресі зазначалось: «Напрестольне Євангеліє не друкують і досі. Перекладацької Комісії не скликають. Ані церковних, ані шкільних книг не видають. Провінцію засипають непотрібними слов'янськими требниками, а на українські требники «нема грошей», хоча й він має великий попит і давно готовий до друку» [На Варті. – 1925. – №13. – С.4].

Слід відзначити, що, незважаючи на ухвали Священного Синоду від 1924 року щодо впровадження богослужбової мови, натиск російських кіл не послабився. Посади парафіяльних настоятелів посідали особи російського походження, часто емігранти з Росії, які не мали належної духовної освіти. Ці священнослужителі у містах брали участь у російських організаціях і не сприймали впровадження української мови. У храмах й надалі використовували російську вимову богослужбових текстів, проповіді виголошувались російською мовою, хоч переважна більшість віруючих були українці. Отже, перехід на українську вимову богослужіння залежав не лише від віруючих парафії, а більшою мірою від настоятеля.

Річинський звертав увагу на те, що активність парафіян особливо зросла у зв'язку з рухом за впровадження української мови як літургійної. Таке прагнення народу в церковній справі було інстинктивним продовженням національно-історичної та місцевої церковної традиції предків. Однак досить часто духовенство, виховане за царських часів у російському дусі, не погоджувалися з такою реформою. По багатьох селах спостерігалось таке явище, коли хор і народ співали в церкві по-українськи, а священник в той же час відправляв по-слов'янськи, ще й з російською вимовою. «Просто незрозумілою стає ота впертість, з якою деякі духовники в своїм засліпленню борються, як тільки можуть, з тим народним рухом, замість того, щоб використати його для наближення народу до церкви» [Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі. – Варшава, 1927. – С. 17]. Дуже часто священники починали проводити службу Божу українською мовою лише під тиском настирливих українців. У таких випадках релігійно-національні потреби та бажання парафіян виконувалися не щиро, а тільки як формальний акт.

У подальшому питання використання української мови було порушено Арсеном Річинським ще під час діяльності Організаційного Комітету з проведення Луцького Церковного з'їзду. Приводом для цього слугувала постанова Священного Синоду від 26 лютого 1927 р. щодо справи ставлення народу до церковнослов'янської мови богослужіння [Рівненський обласний краєзнавчий музей. - КН 12410 / VIII Д 2376 – Постанова Св. Синоду з дня 26.02.1927 року (журнал Ч.4, точка 3) з приводу Українського церковного з'їзду]. Це було зроблено з метою довести, що народ начебто сам не бажає українського богослужіння. На

сесії Митрополитальної Ради, яка відбулась 26-28 травня 1927 року, було проведено дискусію щодо українізації богослужіння. Зокрема, отець Павло Пашевський зауважив, що багато парафій з українським населенням бажають української відправи в церкві, проте священики не насмілюються правити по-українськи через відсутність вказівки щодо цього питання з боку місцевої церковної влади. Він додав, що «краще впливати на молодь через українізацію, коли вона нею цікавиться, ніж зовсім покинути молодь» [Духовний сіяч. – 1927. – Ч.29-30. – С.25]. Митрополит заявив, що питання українізації повинно розглядатись мирно, без насильного домагання українців про введення української мови там, де це може викликати суперечки серед народу, а «прихильники церковнослов'янської мови повинні, в свою чергу, зріктися непримиримості в відношенні до українських богослужбових текстів» [Духовний сіяч. – 1927. – Ч.29-30. – С.26].

Церковне керівництво мобілізувало усе духовенство, бо не було впевнене в тому, що воно піде проти народу. Усі намагання митрополії були спрямовані на те, щоб переконати священиків у тому, що українці вимагають не тільки рідної мови богослужіння, але й українізації церковного устрою. Насправді ж рішення постанови почало діяти у зворотному напрямку. На противагу тому, щоб об'єктивно з'ясувати, як ставиться населення до церковнослов'янського богослужіння та дійсно домагається введення української відправи, почали поширюватися секретні інструкції для організації антиукраїнських зібрань. Проведення церковно-народного плебісциту могло набути історичного значення, проте і в цьому випадку вдалися до обману. Відразу ж 4 березня були організовані та проведені відповідні собори в Рівному, Здолбунові та Турійську.

Як наслідок, благочинні почали скликати на місцях собори настоятелів парафій, на яких священики підписували заготовлене прохання до митрополії про недопущення українізації в церкві як шкідливого нововведення. Такі свідчення висвітлювались і в тогочасній пресі. Наприклад, у Рівному прот. Рогальський змушував підписувати священиків такі прохання, а для відсутніх залишали порожнє місце для обов'язкового підпису. Також було наказано «агітувати по парафіях проти українізації богослуження (– це так малося «виявляти волю народу»)» [Рідна Церква. – 1927. – №2. – С.12].

У Здолбунові відбулися збори, на яких о. Подчашинський з'ясував у духовенства про вживання української мови по церквах згідно з наказом вищої церковної влади. Проте на прохання зачитати цей наказ він ознайомив з секретним листом о. Рудікова з Мізоча, який мав розпорядження церковної ієрархії і вимагав скласти протест проти українізації церкви і Луцького з'їзду. Частина духовенства обурилася такими вчинками і вимагала зірвати зібрання або написати постанову на захист Луцького з'їзду та української відправи. Було складено записку до

митрополита Діонісія з проханням благословити проведення Луцького з'їзду. З метою втихомирити назріваючий скандал Подчашинський уклав нову антиукраїнську постанову, змусивши підписати її декількох старост. Саме таким обманом відбулося підтасовування голосів народу.

Такі вчинки спостерігалися в діях більшості благочинних Волинської єпархії, а їм протистояла лише незначна кількість благочинних, які були свідомими українцями. Були священники, які їздили і збирали підписи проти українізації, погрожуючи духовенству звільненням за відмову підписатися. Перешкодою стало те, що більшість парафій на Костопольщині були українізовані. Зокрема, на подібні дії отця Бушми благочинний Микола Бухович подав рапорт до митрополії «в справі неправних діянь о. Бушми, але наслідком того рапорту було незабаром позбавлення прот. Буховича становища благочинного» [Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. – Нью-Йорк, 1998. – Т.4. – Ч.2. – С.55].

Проте були й випадки непокори щодо таких дій. Зокрема, на зібранні у м. Турійську на Ковельщині виникла сварка між духовенством і благочинним Концевичем. Супротив духовенства викликала пропозиція підписатися проти українізації церкви та її головних провідників, а саме лікаря А. Річинського.

На Володимирщині священник та церковний староста підписали протест проти українізації від імені усієї парафії. Так виник скандал, і староста с. Хотячева А. Шевчук надіслав лист до газети «Українська Нива», в якому спростовував чутки і зазначав, що він підписав заяву за вказівкою благочинного Данилевича і священника Денисевича. Він написав: «Коли в тому папірці написано, що я підписався за парафіян проти впровадження Служби Божої на українській мові, то в тім не моя вина, бо я малограмотний і повірив панотцям і через те свій підпис здійсмаю» [Рідна Церква. – 1927. – №2. – С.14].

Зазначимо, що саме такий стан речей засвідчив, з одного боку, ганебні способи боротьби з українським церковно-національним рухом, а з іншого – показав легковажне ставлення зполітизованої церковної ієрархії та духовенства до церкви і до релігії взагалі. Результати таємного плебісциту, проведеного церковною владою, не могли слугувати достовірним статистичним матеріалом у цій справі, а лише стали реальним свідченням духовної низькості тих, хто їх сфабрикував.

Довідавшись від духовенства про підроблення підписів народу щодо небажання вживання української мови, Організаційний Комітет Церковного з'їзду на нараді 25 березня 1927 року вирішив провести протиакцію. Як зазначав А. Річинський: «Якщо вільно було прибічникам слов'янської служби подати свій голос, то так само й прихильники українського богослужіння повинні виявити свою волю, щоб і церковна влада чула голос обох сторін і вирішила справу по справедливості» [Рідна Церква. – 1927. – №2. – С.16]. Це було зроблено з метою надати церковній

владі достовірні матеріали, які показали б справжнє волевиявлення народу в справі української відправи. У цьому напрямку було надруковано й розіслано по повітах для підписування заяви усім охочим з таким змістом: «Ми, нижче підписані громадяни села (такого то) повіту, приналежні до православної парафії села, згідно з наукою Святого Письма (Мт. XXVIII, 19; Мк. XVI, 15; Дії II, 44; 1 Кор. XIV, 5-40), домагаємося, щоби в нашій церкві негайно було запроваджено відправу усіх богослужінь рідною мовою нам українською, замість незрозумілої для нас і дітей наших слов'янської» [Державний архів Волинської області – Ф.46. – Оп.9. – Спр. 699. – Арк. 171]. Зразки таких заяв були розміщені Арсеном Річинським у часописі «На Варті» з проханням надсилати підписані заяви до редакції журналу. Таке волевиявлення народу організатори сформулювали на підставі постанови Священного Синоду Православної церкви в Польщі від 3 вересня 1924 року та на основі пункту 113 Конституції Речі Посполитої Польської від 17 березня 1921 року. Право репрезентувати волевиявлення народу вищій церковній владі надавалося представникам Організаційного Комітету.

Таким чином, другий український плебісцит розпочався в квітні і закінчився 5 червня в день Луцького з'їзду. Підбиваючи підсумки плебісциту необхідно зазначити і про проблеми, що виникли під час його проведення. По-перше, був відсутній виконавчий орган, подібно до консисторсько-деканатської організації, який зміг би розповсюджувати такі заяви для підпису по селах. Тому по деяких селах населення зовсім не знало про плебісцит і не надіслало заяв. Зокрема, з с. Іванне та с. Редьків на Дубенщині, з с. Тростянець та с. Годомичи Луцького повіту надіслало тільки одну заяву, хоча саме тут були помітні прояви церковного народного руху і місцями села частково переходили на українське богослужіння. Тому цей брак інформації призвів до того, що люди не змогли виявити своїх домагань.

По-друге, проведення плебісциту селянами, при повній пасивності, а іноді й ворожості духовенства, наражало людей на непорозуміння з поліцією.

Наступним чинником було те, що не усі повіти подали загальну кількість парафіян, що затрудняло рахунок відсотка населення з-поміж поданої абсолютної кількості голосів, яка висловилася за українізацію богослужіння. Проте це не вплинуло на загальний результат референдуму. Завдяки проведеному організаторами плебісциту з'явилася можливість виявити не абсолютну кількість голосів, а з'ясувати перелік парафій, де впроваджувалася українська відправа.

А вже в травні на засіданні Митрополичої Ради розглядалися його результати. З доповідей виходило, що хоча багато парафіян виступило за українську мову, проте більшість підтримували слов'янську. Такі висновки були сфальсифіковані. Це доводить хоча б велика кількість листів від православних до вищих органів єпархіальної влади та часописів про

зловживання під час референдуму. Тут не подавались результати вже згаданого і тоді ж проведеного організаторами Українського Церковного з'їзду, референдуму, який показав зовсім протилежні результати.

А.Річинський звернув увагу на те, що на результати цієї боротьби «щораз більше впливають сторонні сили, які впливають на варшавську митрополію вже здавна і які зовсім не бажають собі зросту національної свідомості серед українського населення через українізацію обряду» [Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002. – С.129].

Зазначимо, що в результаті таких акцій плебісциту щодо української мови богослужіння у великій кількості заяви з підписами від сіл та районів почали надходити до Організаційного Комітету, а після Луцького з'їзду – і до Українського Церковного Комітету. Підсумки цього церковного плебісциту оприлюднив Церковний Комітет, зазначивши назви усіх сільських громад, які склали підписи за впровадження української відправи. Надійшли документи зі списками громад з вимогою українізації богослужіння від 572 сіл Волинської єпархії [Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. - Нью-Йорк, 1998. – Т.4. – Ч.2. – С. 55]. Це були громади Луцького, Дубенського, Кременецького, Острівського, Здолбунівського, Рівненського, Костопільського, Володимирецького, Горохівського, Любомльського, Ковельського, Камінь-Каширського та Сарненського повітів [Рідна Церква. – 1927. – №2. – С.17-21]. Серед даних були й приписні села, які складали заяви самостійно. В цілому маленькі села надіслали від 50 до 80 підписів дорослого населення, більші села подали триста підписів. Загальна сума усіх голосів нараховувала до 70 тисяч дорослого населення.

Отже, надіслані з сіл документи беззаперечно мали значення статистичних матеріалів. Саме об'єктивне ознайомлення з підписами селянства стримало б вищу церковну владу від певних помилок, «бо ж іти проти народу – справа безнадійна. Ми сильні будучим, бо спираємось на народну масу, на щирі релігійність нашого селянства і його здоровий національний інстинкт» [Рідна Церква. – 1927. – №2. – С.17]. Крім того, найважливішим було те, що ця статистика свідчила про великий зріст волевиявлення народу на підтримку українського церковного руху.

Отже, коли в 20-і роки м. ст. під час загального відродження національної церкви на Волині було поставлено питання про українську мову в церковній проповіді та українську вимову церковнослов'янського богослужбового тексту, то воно зовсім не було чимось новим. Йшлося лише про повернення давніх традицій, що були знищені Москвою. Разом з тим воно розглядалося як один із важливих чинників та головних етапів українізації Православної церкви.

Потужний рух 20-30-х років м. ст. на західноукраїнських землях, спрямований на українізацію православ'я, був яскравим свідченням пробудження національної свідомості українців Волині, Полісся,

Підляшшя, Холмщини, їх національної самоідентифікації. Цей рух відбувався у складних умовах, за суперечливого стану самої церкви, коли на православних українців чинився тиск з метою їх асиміляції.

І в цій справі теж бачимо особистий вагомий вклад Арсена Річинського активного громадського діяча, редактора, науковця, який протягом всього міжвоєнного періоду виступав за українізацію і демократизацію церковного життя.

А.Річинський був переконаний, що потрібно витіснити старослов'янську мову з вжитку. Для того він уклав збірку церковних співів під назвою "Всенародні співи в українській церкві". Вона, за словами самого автора, мала полегшити богослужіння в церкві українською мовою, показати перевагу й красу Служби Божої рідною мовою. З часом вийшли укладені ним збірники "Українська відправа вечірня та рання" та "Українські колядки".

Висновки. А. Річинський відстоював ідеї залучення мирян до участі в церковному житті. Він прагнув наблизити духовенство до народу, впровадити принцип соборності Української православної церкви стосовно її внутрішнього устрою та управління, повернути стародавні українські церковні звичаї та обряди. А.Річинський намагався впровадити використання української мови в релігійних відправах (читання Євангелія, проповідей), видання українських перекладів богослужбових книг, українізувати парафіяльні та духовні школи, розбудувати власну українську церкву, незалежну від держави та її внутрішнього устрою.

А н о т а ц і ї

В статтє О.Алєшиной проанализировано главные этапы внедрения украинского языка в православно-церковную жизнь, раскрывается деятельность Арсения Ричинского, направленная на введение украинских служб в церковное богослужение. Он выступал одним из активных участников национально-церковного движения за украинизацию Православной Церкви на Волыне в межвоенный период.

Ключевые слова: Арсений Ричинский, Польская Православная Церковь, язык церковно-религиозной жизни, украинский язык, церковнословянский язык, богослужебный язык, Луцкий съезд, церковное богослужение.

Article O.Alioshina «The contribution of A. Richynskiy in the process of introduction of ukrainian language into practice of the Orthodox church in Poland» analyzed the main stages of implementation Ukrainian language in Orthodox church life, revealed the activities of Arseniy Richynskiy aimed at the introduction of Ukrainian services in public worship. He played an active contributor to the national church movement Ukrainian Orthodox Church in Volhynia in the interwar period.

Keywords: Arseny Richynskiy, Polish Orthodox Church, language of church and religious life, Ukrainian language, tserkovnoslovyansky language, liturgical language, Lutsky Congress, worship.